
KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

IRODALOMRÓL, MŰVEKRŐL – SAJÁTOS MEGKÖZELÍTÉSBEN

Mák Ferenc: *A magam iskolája*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1990

A „hontalanság esszéi” alcímet viseli a fiatal kritikus első könyve, melyben következetes kitartással, mondhatni makacsul, noha nem mindenáron, az irodalomban, elsősorban pedig a jugoszláviai magyar irodalomban a sorstudattól áthatott e világi jelenvalóság ismérveit keresi, különös tekintettel a kisebbségi élet vonatkozásaira. Kétségtelenül végiggondoltan szerkesztett kötet *A magam iskolája*, szerzőjéről elmondható, hogy megtalálta azt a látószöveget, melyből ő az irodalmat szemléli, magyarázza, élményként fogadja. S ha a boldog kirtikust a meglelt zsinórmérték teszi/tenné, akkor Mákról nyugodtan elmondhatnánk, boldog kritikus, aki könyvekről formált véleményét esszéikben, esszészerűen fogalmazza meg, vitathatatlanul már-már rutinos olvasmányossággal.

A három fejezetre tagolt könyv első részében a szerző olyan művekről ír, melyek kapcsán alapfogalmakat tisztázhat, megalapozhatja szemléletét. Mindenekelőtt a múlt, a hagyomány fontosságát hangsúlyozza, s teszi ezt Fried István *Kelet- és Közép-Európa között* című könyvét méltatva. A közös európai múltra, írja, azért kíváncsi, mert „törvényeit akarom megfejteni”. Ugyancsak a Fried-könyv kapcsán írja le a humanista elhivatottság szókapcsolatot, ami Mák szemléletének örökös támpontjaként szerepel több írásában is, mintegy bizonyításul, miért vált számára „Európának ebben a régiójában az irodalom a nemzettudat formálójává”. S ezzel már el is érkezett az irodalom – számára – központi funkciójához. Bojtár Endre felvilágosodást és romantikát áttekintő munkája láthatóan azért kapott helyet a sorban, hogy általa bizonyíttassék a nemzetté válás problémájának irodalomtörténeti háttere, múltja. Az utána következő Szeli István-könyv (*Az erózió ellen*) viszont azért érdekes Mák számára, mert ebben ő olyan szemléletmód kialakulását látja, mely „a lehető legteljesebb kilátást biztosítja egyfelől közösségi életünk jellegére, másfelől annak pillanatnyi állapotára és helyzetére. S ezzel már mintegy ki is jelöli Mák Ferenc azt a parcellát, ahol lábát megveti majd, amit szemlélete alapján vizsgálni fog. A Szeli-kötet tanulsága számára az, hogyan látható együtt a „kulturális hagyománytudat és a közösségi sorsvállalás”. Ennek felismerése, kijelölése után hátra van azonban, tudja jól a szerző, a szemlélő jellemzése, megnevezése. Ki az, aki képes erre a vizsgálatra. Ehhez talál segítséget Vitányi Ivánnál (*Az „Európa-paradigma”*), aki a társadalmi-gazdasági-kulturális jelenségek összefüggései alapján „az autonómiát nyert, azzal vívódó és az autonómia kiteljesedését kereső” embert látja, állítja a középpontba.

Eddig tart a kötet tartalmi-szemléleti alapozása, amit a második rész központi gondo-

latát kifejező „itt élned, halnod kell” imperatívuszának illusztrálása követ. Egyebek között a Babits Mihályról – a róla írt Nemes Nagy Ágnes-kötet kapcsán –, Karinthy Frigyesről, Osváth Ernőről, Cs. Szabó Lászlóról és Krúdy Gyuláról készült írások követik egymást, hogy a sort a Szenteleky Kornéllal és a Herceg Jánossal foglalkozó dolgozatok zárják, az előbbi a jugoszláviai magyar valósághoz, ennek közelmúltjához, az utóbbi pedig e valóság jelenéhez kalauzolja Mák könyvének olvasóit. Formás kis esszék ezek, a kötet legjobb írásai, amelyek egy egészen más koncepció szerint szerkesztett kiadványban is helyet kaphatnának, innen sem lógnak ki, de csupán illusztráló értékük és szerepük van. Az első részben végzett alapozás igazi próbatételét a könyvnek mintegy felét kitevő harmadik fejezet jelenti, amelyben Mák Ferenc jugoszláviai magyar művekben kutatja, akarja meglelni a számára legfontosabb irodalmi kritérium nyomait, a „közösségi szolgálat erkölcsi értékei”-t.

Ezt a fejezetet a B. Szabó György-életműsorozatban megjelent könyvekről készült dolgozat vezeti be. Minden efféle válogatásban van legalább egy írás, amely a szerző legteljesebb mértékű önvallomásának tekinthető, mintegy önportré. Mák esetében ez a B. Szabó-tanulmány. Már az első mondat árulkodóan önvallomás értékű: „Meggyőződés, hogy minden egyes műalkotás egyben erkölcsi hitvallás is.” Mert: „Hitem szerint – folytatja Mák – az esztétikai érték elsőrangú feladata, hogy olyan gondolati tartalmakat tegyen közkinccsé, melyek képesek erkölcsi ítéleteket a meggyőződés magaslataira emelni, azokra a magaslatokra, amelyeken – a társadalmi mélységek felett – a kultúra minőségtերemtő értékei létrejönnek.” S ezt talán alá is írhatnánk, ha a szerző nem fedkezne meg a legfontosabb tényezőről, az irodalom esztétikai értékét adó megformáltságról, a megírás irodalmi eszközeiről, kritériumairól, amelyek nélkül egyetlen gondolat, erkölcsi érték sem nevezhető irodalomnak, művészetnek. S ezt Mák Ferenc rendre nem veszi figyelembe. Megdicséri B. Szabót, mert szinte kamaszfejjel érezte az itteni kisebbségi lét dimenzióit, képes volt meglátni, hogy a műalkotásban a tájnak és a népnek együtt kell megszólalnia, megnyilatkoznia, de teljes mértékben elmarasztalja azért, mert a háború után erről megfélekedzik, „egyszerre feladja vállalt közösségi elkötelezettségét, és a mindent egységesítő internacionalizmus gondolatától áthatottan bírálója lesz a tájnak és közösségnek egyaránt”. Sohasem voltam híve a gyökértelen internacionalizmusnak, de talán mégsem lehet olyan főbe járó bűn, ha valaki, még ha átállással is, ezt választja. Pontosabban a műalkotás esztétikai, művészi kritériumai sem a dicséret háború előtti, sem az elutasított háború utáni szemléletéből nem ismerhetők fel, mindkét esetben egyformán mellékesek. Igazságtalan tehát Mák, mert ő nem azt kéri számon B. Szabón, hogy mit tart a művészet, a műalkotás elsődleges szempontjainak, hanem elítéli, mert feladta azokat az elveit, melyek a recenzens számára elsődlegeseek, jöllehet ezek éppen úgy nem művésziek, nem a műalkotás igazi mibenlétére mutatnak rá, csak ezt, saját zsinórmértékét követve ő nem veszi észre. Beszél ugyan a táj, a nép és az értelmiségi szoros egybeforottságáról, s az értelmiségiek közé a művészt is besorolja, de azt nem fejt ki, mitől lesz a tájról és a népről író értelmiségi művész, mitől az ilyen mű művészet. Idézi ugyan Sinkó Ervint, aki joggal mondta, hogy B. Szabó Ady-portréja egészében elhibázott, „mert kizárólag társadalmi-politikai szemszögből elemzi Adyt, aki elsősorban esztétikai, s csak mint esztétikai egyben politikai személyiség is”, de nem gondol arra, hogy írásaiban ő is másféle s nem esztétikai ismérveket kér számon a szerzőkön, a

műveken. Hogy nem véletlenül jut eszembe ennek kapcsán a szálla–gerenda hasonlat, azt Mák könyvének több írása is tanúsíthatja. Kalapis Zoltánról írva dicséri, hogy felfedezi múltunkat, de nem veszi észre, hogy írásai bizony eléggé lomposak, bőbeszédűek, olykor feleslegesen aprólékoskodók, pepecselők. Németh Istvánról szólva eképpen állapítja meg a vizsgálódás sorrendjét: „erkölcsi-esztétikai”, s ez sohasem történik fordítva, Máknál az esztétikai sohasem kerül az erkölcsi szempont elé, pedig irodalmi művekről ír. Szinte becsületszóra kell elhinni, hogy Pap Józsefnek valóban „egyik legremekbebb verse”, amit említ, hogy miért, nem tudni. Akárcsak azt sem, miért a szonett vagy a szonettkoszorú felett meg legteljesebben Ács Károly „őszinteségének és mélységének”, vagy hogy ugyanez a szerző, ha drámaíró, lenne miért éppen királydrámákban fejezte volna ki mondandóját, önmagát.

És sorolhatnám a példákat, az idézeteket, amelyek azt bizonyítanák, hogy Mák számára az irodalom olyan eszköz, melynek sajátos jegyeit említeni felesleges, mert szerepe azonos a szolgálóival. Mindennél fontosabb számára a művekben rejlő, fellelhető kisebbségi vontakozású erkölcsi tartalom, egy-egy irodalmi műben az élményt mindig ez jelenti, nem csak elsődlegesen, hanem szinte kizárólag, ha viszont ilyesmit nem tobzódik egy-egy kötet, akkor egyetlen szón is kapva-kap, és sietve hozzácövekeli az egész könyvet, ahogy Fenyvesi Ottó *Kollapszusa* esetében teszi, amikor a szerző említette „Kelet-Közép-Európa” olvastán szinte felsóhajt, végre, miközben a „művészettől (...) mérhetetlenül idegen gazdasági, ipari, üzleti és kereskedelmi jelenségek és tárgyak egységbe” szerveződésére nincs más kifejezése, mint hogy ez „megkapó”. Am ha ennyit sem kínál egy-egy kötet, akkor Mák, dicséretére legyen mondván, nem erőlteti annak bizonyítását, ami nincs, hanem igyekszik megtalálni a művek más vonatkozású értékeit, jellegzetességeit, de ekkor sem az irodalmiság jegyeit említi. Egyetlen példa: Tolnai. Nála Mák felismeri, hogy „saját különbékéjét” igyekszik kialakítani, kiharcolni a valósággal, s ha jól értem a kritikát, ez Máknak nem tetszik, óvatosan el is marasztalja érte a szerzőt, bár erre inkább következtetni lehet, akkor válik nyilvánvalóbbá, ha Tolnai költészetét a Sziveriről készült írás felől vizsgáljuk. Ha Tolnai esetében Mák ügyesen csomagolja véleményét, dicsér, holott nyilván nem egészen ez a szándéka, akkor Dudás Károly ifjúsági regényéről írva, bántóan elszólja magát. Összeveti *A gyalogtörököt* magyar s világirodalmi művekkel, majd megállapítja: „Domokos Karcsi helyzete annyival összetettebb, hogy őt – e táj szülöttjeként – gyötrik a történelmi felismerések, s a felismerésekből eredő kérdések”. Biztos, hogy ezért „összetettebb” a helyzete, mint Alain Fournier, Cocteau, Molnár, Szerb Antal vagy Márai Sándor ifjúsági regényének a hőséé? Kétségtelenül fájó, ha valaki a „történelemben lesz hontalan és otthonatlan s száműzöttje a gyermekek szépnek álmódott világának”, s ez vele pont itt történik de a fenti szerzők regényeinek kis hősei számára sem éppen paradicsom a földi lét.

Kétségtelenül izgalmas és tanulságos Mák Ferenc első kötete, amely alapján megállapítható, hogy szemlélete egységes, határozott, s ezt méltányolni kell, kivált ebben a kritikát és kritikásokat nélkülöző időszakában irodalmunknak, akkor is tiszteletet ébreszt, ha vitatkozni kell vele – csak azzal lehet vitázni aki rendszerben lát, akinek elvei, szempontjai vannak –, ha irodalomszemlélete, olvasata elfogadhatatlannak is látszik, ha mi másként viszonyulunk egy-egy műhöz vagy az irodalomhoz általában. Ha nem a táj, a kisebbségi sors, a közösségi lét, az erkölcsi szolgálat kategóriáit tartjuk meghatározók-

nak, noha teljesen mellőzhetőnek sem tekinthetjük őket. Csak az irodalom a tartalmat közlő megformáltság is, nemcsak maga a tartalom, a hogyan is, nem csak a mi, s ezért recenzióban, kritikában esszében is elsősorban az elemző bizonyítás erejében kell bízni, s azokban a kritériumokban, amelyek alapján a vér elválík a víztől, az irodalom annak lenyomatától, utáztatától. Ezzel viszont Mák könyve, ami nagyon jó, hogy megjelent, adósunk marad.

GEROLD László

AZ ÖRDÖGKAPUN INNEN ÉS TÚL

Szűgyi Zoltán: *Ördögkapu*. Versválasz gyermektáncra. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1989

Szűgyi Zoltán kötetnyitó versét, az Ott ül apót, már a *Messziéből* ismerhetjük. Olyan élmény fogalmazódik meg ebben a versben, amely a múlté, amely születése pillanatában a pillanat rövidege miatt múlttá, emlékké alakult át: „»Ó, már elmúlt – tűnődik, látom –, / és én mily régóta várom«”. Éppen ilyen pillanattélmények szülik a verseket is, és az időtlen idő, a pillanatnyi jelen és az örök múlt keveredik bennük. Ez a láthatatlan, de mindig jelenlevő és múló idő sokszor a felnőttek számára is érthetetlen, nem-hogy egy gyereknek, aki még csak tanulja a világot. Így keveregnek fejében a gondolatok: „Ma – tegnapután, / holnapelőtt –”, és amikor már minderre rájött, nem nehéz kitalálni: „igen, most már / egészen bizonyosan / tudom: /ma van / ma!”

A Hóba írt versben egy egészen más időélmény van jelen. A felnőtt és a gyerek öreme vegyül és ötvöződik szinte elválaszthatatlanul eggyé: két világ, két idő egysége. A gyereké, aki játszik, és „nem tudatosan” éli át az eseményeket, egyszerűen csak résztvevő: „Ha széttárva karjaim, / belevetem magam / hármoszor a hóba, / így – úgy és amúgy”, és a felnőtté, aki emlékezik és gyönyörködik „az ablakokra rajzolt / jégvirág jut eszembe, / a szánkók szavaló csengője, / a morzsákért bűgő gerle, / és a fák, / ő, a dermedt fák...” Az emlékezés, a múlttá alakult, pillanatnyi jelen pedig már a vers: „kitörölhetetlenül írva, / magamba... / s a hóba...”

Más jellegűek, de éppen ilyen játékosok, dallamosak a természettel, az állatokkal, növényekkel foglalkozó versek is. A Hó-nap című hóváró vers farsangi hangulatot kelt: hóból vannak itt az ételek, italok, de még a ruhák is. A sürgés-forgásban, az invitálás közepette a hóféleségek „tarkaságában” minden színessé válik és talán éppen emiatt a játékos izgatottság miatt nem lehangoló, hogy mindez nem valóság, hanem csak gyermekábránd. A Tavasz-válasz is ábrándos vers, de ebben már a kívánság is beteljesül. A tavaszt a szómágia erejével lehet elővarázsolni, hisz: „ha valamit mondani akarsz, / kiáltanod kell, / hogy valaki megértse. / S reggelre, lám, / a táj nyitva hagyott kapuján, / mint aki véletlen / éppen csak erre jár, / besétált kertünkbe a tavasz.” Mindez egyetlen kiáltásra történt, egyetlen óhaj miatt: „Panaszodra immár ez a válasz.” A játék itt még nem ér véget, nagyon ötletes és hatásos az Itt az ősz – add tovább! is. Ebben a versben már nemcsak a költő játszik, hanem az olvasó is. A „pödrött levélanyó”, az „ősz-sze-